

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94:728.6(497.4)
747:643/645(497.473)"18"

Prejeto: 12. 2. 2013

Tanja Gomiršek

univ. dipl. zg., višja kustosinja, Goriški muzej – Galerija Zorana Mušiča grad Dobrovo, Grajska cesta 9, SI-5212 Dobrovo v Brdih
E-pošta: muzej.dobrovo@siol.net

Bivanjska kultura jugovzhodnih Brd v predmarčni dobi

IZVLEČEK

Kmečko prebivalstvo v jugovzhodnih Brdih je glede na lastništvo zemlje spadalo v različne statusne skupine. Slednjim je bila lastna tudi bivanjska višina, ki je bila vidna v velikosti stanovanjske hiše, s čimer je bilo povezano število prostorov in njihova oprema, ter v diferenciaciji gospodarskih poslopij. V predmarčnem obdobju je bil za kmeta v Brdih še tako majhen predmet trajna dobrina, zato je bilo lastništvo in uporaba luksuznih predmetov, kot so ura, postelja in jedilni pribor, izrazit pokazatelj višjega socialnega statusa. Vse to lahko za 1. polovico 19. stoletja preučujemo z analizo gradiva zapuščinskih razprav, ki vsebuje tudi inventarne popise premoženja umrlega.

KLJUČNE BESEDE

Goriška brda, kmečka hiša, bivalna višina, kuhinjska in hišna oprema, higiena, 19. stoletje

ABSTRACT

HOUSING CULTURE IN SOUTHEAST GORIŠKA BRDA IN PRE-MARCH ERA

Given the ownership of the land, the rural population in southeast Goriška brda belonged to different status groups. The latter are connected with the housing culture that was seen by the size of the house and the number of rooms and equipment, as well as by the differentiation of agricultural buildings. In pre-March period even a small object was a lasting good to a farmer in Brda. Thus the ownership and use of luxury items, such as clocks, beds and cutlery, was a distinct indicator of higher social status. For the first half of the 19th century, this can be studied by analysing materials from probate proceedings, which also contain the deceased's property inventory list.

KEY WORDS

Goriška brda, farmhouse, housing culture, kitchen and home furnishing, hygiene, 19th century

Uvod

Slovenski etnolog Angelos Baš je o poznavanju kmečke notranje opreme v 17. in 18. stoletju zapisal takole: *Če drži, da poznamo iz zgodovine naše ljudske hišne opreme skorajda samo opise kmečkih hiš iz zadnjega poldruega stoletja, ki spričujejo v okviru hišnih sestavnih delov tudi gradivo o kmečki notranji opremi, ni hkrati nič manj neoporečno, da tudi za to, najnovjšo dobo, pogrešamo zaokrožene preučitve o ljudski hišni opravi na Slovenskem.*¹ Če je znani etnolog leta 1957 trdil to za svojo stroko, ki je v naslednjih desetletjih marsikaj naredila na tem področju² predvsem za zunanjo in notranjo podobo kmečkih hiš, se je zgodovinska stroka na Slovenskem do sedaj posebej zanimala za meščanske in plemiške razmere.³

Za preučevanje bivalne kulture kmečkega prebivalstva Goriških brd v 1. polovici 19. stoletja sem si kot temeljni vir izbrala zapuščinske inventarje, nastale med letoma 1820 in 1840. Zapuščinski inventar, ki je popis celotnega premoženja umrlega, v sebi nezavedno beleži dejstva, ki se ne nanašajo zgolj na navedene, bolj ali manj natančno opisane premičnine in nepremičnine, temveč tudi na različne ravni delovanja in samorazumevanja družbe in ljudi v obdobju, v katerem je nastal.⁴ Za obravnavano okolje Goriških brd so inventarji pomembni predvsem z vidika določitve realnega stanja bivalne kulture na začetku 19. stoletja, ko je prebivalstvo še živelo v gospodarstvu starega režima, kot je to prikazal tudi J. Davis⁵ na primeru družine Žužek na Krasu.⁶ Hiše, njihova notranja ureditev in pripadajoč premični inventar, so bile namreč v preteklosti vedno odraz socialnega statusa kmeta in narave kmečkega dela, ki se je odvijalo v njej ter okoli nje.⁷ Muznik je o bivanjski kulturi prebivalcev Goriške grofije konec 18. stoletja zapisal, da so sicer ljudje z malim zadovoljni, spijo večinoma na slamnatih ležiščih, premožnejši pa imajo za svoje postelje blazine, napolnjene z volno ali natlačene s konjsko žimo. Ker posebnih peči za ogrevanje prostorov nimajo, se večinoma grejejo ob ognjišču pri

odprtem ognju.⁸ Na podeželju pa v 19. stoletju sledimo posodabljanju kmetijstva, gradnji novih hiš in kupovanju zemljišč. Temeljito se je spremenil tudi odnos med mestom in podeželjem. Izboljšati kmetijstvo, ki bi proizvajalo več dobička, je pomenilo hkrati tudi višjo kupno moč kmeta. Podeželje je postalo novi trg za industrijske proizvode,⁹ kot so obleka, pohištvo, pa tudi za orodje, gnojila in tehnike gnojenja. Za kar je bilo že potrebno neko znanje, ki so ga s potujočimi učitelji širile Kmetijske družbe. Od začetka 19. stoletja pa do 1. svetovne vojne in po njej pa so se zaradi novega vpliva, ki sta ga imeli industrijska in agrarna revolucija, temeljito spreminjale tudi kmečke hiše ter njihova oprema. Prav to je razlog za analizo izbranih inventarjev: preučiti bivanjsko kulturo v Goriških brdih pred navedenimi spremembami.

Kmečka hiša

Kmečka hiša, kot jo opredeljuje Vilfan,¹⁰ je grajen in pokrit prostor, namenjen za stalno prebivanje kmečke družine, ki jo je možno klasificirati po številnih kriterijih (glede na razporeditev prostorov, po gradbenem materialu, konstrukciji strehe...). Briške hiše spadajo v t. i. primorski tip.¹¹ Kako so bile grajene in kakšna je bila njihova oprema v začetku 19. stoletja, pa je zelo malo dokumentirano in opisano. Leta 1953 je to delo za začetek 20. stoletja temeljito opravila ekipa Etnografskega muzeja, ko je pod vodstvom Borisa Orla popisala in dokumentirala celotna Brda. Izsledki, oziroma gradivo, ki ga hrani Slovenski etnografski muzej, so bili objavljeni v t. i. »briški« izdaji *Etnologa* leta 1992. Popisana in dokumentirana je bila predvsem materialna kultura pred in po prvi svetovni vojni. Gre torej za čas, ko je, kot že omenjeno, na podeželje že pljusnil vpliv industrijske revolucije.¹² Ta se je kazal v prenovah ali povečanju hiš, diferenciaciji sob, uvajanju novih orodij...¹³ V svojih spominih pa so se opisovalci bivanjskih razmer včasih dotaknili tudi stanja na začetku 19. stoletja,¹⁴ kar nam reši marsikatero interpretativno zagato.

V jugovzhodnih Brdih je bil kot gradbeni material hiš že zelo zgodaj¹⁵ uporabljan kamen, ki po-

1 Baš, Pohištvo na Podčetrtkovem gospodstvu, str. 49.

2 Glej: Makarovič, Kuhinjska oprema; Miklavčič Brezigar, *Materialna kultura*; Miklavčič Brezigar, *Ljudske skrinje*; Miklavčič Brezigar, Robidišče; Ledinek-Lozej, *Raziskave stavbarstva*; Ledinek-Lozej, Pregled ...

3 Glej: Golec, Iz življenja; Štuhec, *Rdeča postelja*; Štuhec, *Besede, ravnanja*; Ciglenečki, *Družini Leslie in Herberstein*; Šlibar, *Kuharica* ...

4 Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 12–13.

5 Davis, *Vzpon z dna*, str. 50.

6 Pri tem bi rada poudarila, da je bilo gospodarstvo starega režima, vsaj v Brdih, vse prej kot samozadostno. V Brdih so morali osnovna prehrabna živila kupovati, saj je bila produkcija le-teh zaradi intenzivne usmeritve v vinogradništvo in nezadostnega gnojenja, nizka (Gomiršek, *Spremembe*, str. 268).

7 Hurst, *La casa rurale*, str. 817.

8 Muznik, *Goriško podnebje*, str. 73–74.

9 Caracciolo, *Associazionismo agrario*, str. 651–652.

10 Vilfan, *Kmečka hiša*, str. 560.

11 Melik, *Slovenija*, str. 572, 585–589.

12 Kaufhold, *Die Wirtschaft Mitteleuropas*, str. 42.

13 Gradivo popisov vojne škode kaže na povečan delež stavb in prenov v letih po 1870, še več pa okoli leta 1900 (ASG, *Danni di guerra*, 832).

14 SEM, Šarf, *Ljudsko stavbarstvo*, str. 15.

15 V mediteranskem prostoru je bil, predvsem zaradi obilice, kamen dalj časa osnovni gradbeni material. Kamnite gradnje so se pojavile v Italiji že od časa renesanse (14. – 16. stoletje) dalje. Bližina in prevzemanje kulturnih vplivov je pljusnilo tudi v Brda (Sarti, *Europe at home*, str. 97–98; Baš, *Uvod v zgodovino stanovanjske hiše*, str. 17–19).

gosto ni bil niti ometan.¹⁶ Za 18. stoletje nam to potrjujeva dva vira: terezijanski kataster, ki v popisih za obravnavano območje vsebuje skop opis večine hiš,¹⁷ in dobri dve desetletji mlajši opis stavb, ki spremlja vojaške zemljevide.¹⁸ Iz terezijanskega katastra je razvidno, da so bile kmečke stavbe že v 2. polovici 18. stoletja grajene iz kamna ter pokrite z opeko ali kamnitimi skrlami.¹⁹ Nekaj več o bivališčih kmečkega prebivalstva Brd izvemo iz Cenilnih elaboratov za kmetijska zemljišča, ki so del franciscejskega katastra. Za celotno obravnavano območje je zapisano, da so bile hiše grajene iz kamna in pokrite s strešniki ali skrlami, vendar so bile majhne²⁰ in v precej slabem stanju, le hiše posestnikov so bile v povprečnem stanju.²¹ Nekatere stavbe so se že začele širiti, tako da so se izločila samostojna zidana gospodarska poslopja: hlev,²² klet in žitna kašča. Stavbe so dobile tudi vrhnje nadstropje. Podrobnejše podatke o gradnji in številu

Izpahnjence-žbatafur, pokrit s skrlami v Vedrijanu št. 36 (Plestenjak K. 1958, fototeka GM).

¹⁶ Karlovšek, *Slovenski domovi*, str. 38.

¹⁷ O odprtih vprašanih pri analizi klasifikacije v terezijanskem katastru popisanih stavb glej: Golec, *Zemljiški katastri*, str. 327–331.

¹⁸ Melik, *Slovenija*, str. 88.

¹⁹ ASG, *Catasto teresiano, Cerou inferiore ed superiore*, 4.

²⁰ Pomanjkanje prostora v bivališčih in murvinih dreves zaradi specializacije v vinogradništvo sta bila tudi vzroka, zaradi katerih se je gojenje sviloprejke opravljalo samo občasno in ne v večjem obsegu, kakor je običajno v vsej Furlaniji.

²¹ ASG, *Catasti sec. XIX–XX, Elaborati*, 15, 66, 69; AST, *Elaborati catastali*, 678.

²² V tem obdobju se je v Brdih živina še prosto pasla (glej op. 80). Doba uveljavljanja hleva in hlevske živine se je začela šele v 2. polovici 19. stoletja, kar kaže na zaostajanje za gornje- in dolnjeavstrijskim prostorom (Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*, str. 68).

prostorov nam ponujajo akti, ki spremljajo formularje zapuščinskih razprav.²³ O načinu gradnje hiš in številu ter namembnosti prostorov nas poučijo cenitve bivališča umrlega, o njihovi opremi pa inventarni popisi premoženja.

Posesniške hiše so bile praviloma večje in so imele več gospodarskih poslopij. V cenitvah v 1. polovici 19. stoletja so bile vredne med 200 in 600 goldinarji. Navajam primer popisa hiše leta 1828 umrlih zakoncev Antona in Agnes Marinič iz Kojškega: *Zid je skupen stari hiši grofov Coronini in družine Marinič v višini 4 korakov*,²⁴ *vključno s temelji, v širino 2 ½ koraka, kar znaša po površini 10 kvadratnih korakov. Pročelje je v površini 1 ½ kvadratnega koraka last zapustnikov in 5 korakov v skupni uporabi z grofom Coronini, kar skupaj znaša 6 ½ korakov po 3 goldinarje, skupaj 19 goldinarjev 30 krajcarjev.*

Dve stranici proti vzhodu in zahodu, ki sta dolgi 8 korakov ter 1 ½ čevlja,²⁵ *skupaj vredni 277 goldinarjev 30 krajcarjev.*

*Predelni zid z mezadom*²⁶ *je polovico zidan, polovico pleten in ima vrata, ki imajo tečaje in zapah v vrednosti 7 goldinarjev.*

Druga predelna stena v sobah nad kletjo je pletena v površini 4 korakov in vredna 5 goldinarjev.

Kubinjska vrata imajo okvir iz obdelanega kamna, vrata imajo krilo, tečaje in enostavno zapiralo v vrednosti 6 krajcarjev.

V sobi nad kuhinjo sta 2 okni z okvirjem iz obdelanega kamna in macesnovimi oknicami in okvirji ter starimi stekli in tečaji v vrednosti 10 goldinarjev.

Vratno krilo omenjene sobe ima enostavne tečaje, kljuko brez ključavnice v vrednosti 3 goldinarjev 30 krajcarjev.

Še drugi dve vratnici v sobi nad kletema s tečaji, ki sta skupaj vredni 4 goldinarje.

Še eno okno z okvirjem iz obdelanega kamna v sobi nad kletjo z macesnovimi polkni, tečaji ter okenskim okvirjem brez stekla v vrednosti 5 goldinarjev.

6 prečk, ki podpirajo zidove in se ocenjujejo po 40 krajcarjev vsaka, skupaj 4 goldinarje.

Podovi nad kuhinjo, mezadom in nad žitnico so iz macesna v površini 15 ½ korakov po 1 goldinar 30 krajcarjev korak, skupaj 23 goldinarjev 13 krajcarjev.

Do žitnice vodi 11 stopnic iz mehkega lesa, spodaj prevlečenih z deskami v vrednosti 2 goldinarja.

²³ O podatkih, ki jih vsebuje gradivo zapuščinskih razprav, ki ga v tem primeru imenuje zaznamek smrti, glej Fugger Germađnik, *Zaznamek smrti*, str. 135–138.

²⁴ Korak je meril 1/3 klaftre in je bil tako dolg 1,6 m (ASG, *Elaborati*, 15).

²⁵ 1 čevlj je bil dolg 31,6 cm (*Slovenski*, str. 67).

²⁶ Furl. mezat (*Pirona*, str. 596) pomeni boljšo sobo v pritličju kmečke hiše.

Pod na kašči nad kletjo in žitnico je že star in ima že stare tramove v površini 87 ½ korakov, po 1 goldinar 10 krajcarjev, skupaj 20 goldinarjev 25 krajcarjev.

6 glavnih kamnitih stopnic in pod ter lesena ograja v vrednosti 10 goldinarjev.

2 okni v majhnem mezadu, eno ima okvir iz obdelanega kamna, drugo pa ne. Okenski okvirji iz macesna in stekla imajo železno mrežo, okvirji imajo tečaje. Vse skupaj vredno 10 goldinarjev.

2 majhni okni z železno mrežo v teži 10 funtov v kleti, po 6 krajcarjev funt, skupaj 1 goldinar.

Ognjišče v spahnjencu s krušno pečjo, ki ima železna vrata. Spahnjenec ima okno z železno mrežo, okenskim okvirjem iz macesna, stekli in tečaji. Vse skupaj v vrednosti 30 goldinarjev.

V kuhinji proti vzhodu majhno okence s steklom brez okvirja v vrednosti 15 krajcarjev.

Pod v kuhinji in mezadu je iz kamnitih plošč v površini 8 kvadratnih korakov, po 1 goldinar korak, skupaj 8 goldinarjev.

Klet s senikom zgoraj

Zid s 4 kvadratnimi stenami skupaj s pročeljem v površini 55 korakov. Če odštejemo del zidu, ki je skupen s hišo, ki je last cerkve Device Marije, v površini 4 ½ korakov, ostane 51 ½ korakov, po 2 goldinarja 40 krajcarjev korak, znese 134 goldinarjev 40 krajcarjev.

Star pod za senik je v površini 9 korakov po 1 goldinar 20 krajcarjev korak, skupaj 12 goldinarjev.

2 okni imata polomljena polkna na 8 tečajih, kar znese 1 goldinar 20 krajcarjev.

2 že stari vratni krili s 4 tečaji in majhno železno ključavnico v vrednosti 1 goldinar 40 krajcarjev.

Razmajano kamnito stopnišče z 10 stopnicami in majhno ograjo iz starih opornikov v vrednosti 3 goldinarjev.

Vhodna vrata z zidom v površini 4 korakov, 2 glavni vratnici s 4 tečaji ter 2 ključavnicama in majhnimi vratci v njih z 2 tečajema v vrednosti 14 goldinarjev.

Na hiši in seniku streha s strešniki v dolžini 15 korakov 1 ½ čevlja in v širini 4 ½ koraka, vključno z napuščem, skupaj 56 ¾ kvadratnih korakov, kar skupaj znese 170 goldinarjev 15 krajcarjev.

Še druga streha na prizidanem prostoru, pokrita s skrlami v površini 12 korakov, po 2 goldinarja 20 krajcarjev korak, skupaj 28 goldinarjev.

Pokrit zid sušilnice za slive s starimi vrati v vrednosti 12 goldinarjev.

Skupna vrednost hiše in poslopij je 548 goldinarjev 53 ¼ krajcarja.²⁷

Kolonske hiše so bile manjše²⁸ in so imele na-

vadno 2 do 3 prostore.²⁹ Bile so vredne med 60 in 200 goldinarjev.³⁰ Hiše so bile navadno enonadstropne, vendar se je uporabljalo tudi podstrešje. Nekateri predelni zidovi so bili pleteni,³¹ stropi oziroma podi pa iz smrekovih, kostanjevih ali macesnovih desk. V gornje nadstropje se je prišlo po zunanem kamnitem ali delno kamnitem in lesenem stopnišču, ki se je končalo s podestom ali balkonom. Ta je tekel po celotnem nadstropju. Vrata so imela lesene ali redko kovinske tečaje in le navaden zapah, redko kovano ključavnico. Tudi okna so bila pogosto brez stekel, nekatera so od zunaj, večinoma pa od znotraj zapirala lesena polkna.³² Iz opisov je razvidno, da so bili prebivalci pozimi izpostavljeni prepihu, mrazu in dimu.³³ Zlasti gospodinj, ki so delale ob ognjišču, so bile poleti še na udaru vročine. Glavni prostor v pritličju je sestavljala kuhinja

obdobja po 2. svetovni vojni, raziskala Irena Keršič (Kolon in gospodar).

²⁹ O slabih bivanjskih razmerah zakupnikov poroča tudi konškrpcija leta 1770–71 (Štih, Kmečko prebivalstvo, str. 327).

³⁰ Hiše zakupnikov, ki so bile last njihovih gospodarjev, niso podrobno popisane, vendar sta že sama vrednosti poslopja ter omemba prostorov in kritine dovolj zgovorni, če primerjamo z zgornjim opisom hiše manjšega posestnika. Tako je bila del dediščine po pokojni Katarini Matjac, rojeni Korsič iz Kojškega tudi kolonska hiša št. 14 na Vrbovlju, ki je bila v pritličju sestavljena iz dveh sob in priključenega hleva in še sobe v nadstropju (ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 100). Kolonska hiša št. 10 v Dolnjem Cerovem, ki je bila last lokalne cerkve, je bila leta 1826 ob smrti zakupnika Štefana Prinčiča v slabem stanju s priključenim dvoriščem in vrtom, kar je bilo skupaj ocenjeno na 200 goldinarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 110). Hišo zakupnika Florijana Terčiča v Podsobotinu št. 26, sicer v lasti cerkve iz Podsobotina, so sestavljali 4 prostori. Imela je kaščo in bila pokrita s strešniki. Njena vrednost je bila 90 goldinarjev. Poleg je stal s slamo pokrit hlev za živino in prav tako s slamo pokrit hlevček za prašiča in perutnino (ASG, Ventilazioni ereditarie, 85, inv. 372).

³¹ Gosto opletene pokončne palice so ometali z ilovico (SEM, Šarf, Ljudsko stavbarstvo, 15).

³² Poročevalci Orlovih ekip leta 1953 so se še spominjali, da so bila okna majhna, komaj za glavo velika. Revnejši sloji niso imeli okenskih stekel in poleti so bile odprtine prosto odprte, pozimi pa so vanje zatlačili stare tkanine (SEM, Šarf, Ljudsko stavbarstvo, 15). Glede na to, da smo v obdobju, ko so bile tudi obleke dobrine in veliko ljudi, poleg obleke, ki jo nosi, ne poseduje nobene druge več, bi lahko sklepali, da so okenske odprtine zapirali s čim drugim.

³³ Tako nas ne čudi dejstvo, da redke stenske podobe (popisane so le v treh inventarjih), ki imajo nabožno vsebino, niso bile postavljene na ogled v kuhinji, temveč v sobi nad kuhinjo. Največ jih je imel Štefan Maraž iz Števerjana, ki mu je steno v sobi na kuhinjo krasila: velika slika z lesenim okvirjem, ki predstavlja Device Marijo z detetom v tehniki olje na lesu, vredno 3 goldinarje, velika slika okvirjem iz medenine in steklom, ki predstavlja Ecce homo, vredna 4 goldinarje, velika slika z okvirjem iz lesa, ki predstavlja sv. Antona in Device Marijo z detetom v vrednosti goldinarja in 30 krajcarjev, srednje velika slika Marije in deteta z okvirjem iz medenine v vrednosti goldinarja in 50 krajcarjev, srednje velika slika Marije in Deteta z že polomljenim ovalnim lesenim okvirjem v vrednosti 40 krajcarjev ter 6 majhnih podob, skupaj vrednih 15 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 85, inv. 208).

²⁷ ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 99.

²⁸ V prispevku Oris kolonata v slovenskem delu dežele Gorisško-Gradišanske do konca 1. svetovne vojne je Peter Stres navedel, da je specifično razmerje vplivalo tudi na skromnost kolonskih bivališč in bivanjske razmere, za katere je bila značilna skromnost. Podrobneje je razlike v bivanjski kulturi, sicer v času od konca 1. svetovne vojne pa do

z ognjiščem. To je bilo pogosto postavljeno v, iz kuhinje izpahnen prostor, *žbatafur*.³⁴ To je bil novejši arhitekturni element, ki je prišel iz bližnje Furlanije.³⁵ Odprto ognjišče je imelo praviloma z napo³⁶ in zidanim dimnikom urejen odvod dima. Višina kurišča je bila različna in v splošnem kaže tendenco dviganja od pritalne v višje lege.³⁷ Nekateri so imeli tudi peč,³⁸ namenjeno peki kruha. Ognjišče v kuhinji je bil edini ogrevani³⁹ prostor in hkrati prostor za kuhanje. Kljub diferenciaciji bivanjskega prostora, ki je vidna v hišah bogatejših slojev, je bilo ognjišče in kuhinja v Brdih še vedno središče stanovanjske hiše.⁴⁰ Tla v kuhinji so v boljših hišah pokrivalo kamnite plošče, bila so *polaštana*,⁴¹ medtem ko so bila tla pritličja kolonskih hiš iz steptane zemlje.⁴² Zimski mraz pri spanju so v bogatejših hišah preganjali s posebnimi ogrevalniki za posteljo. Revnejši sloji prebivalstva so, tudi zaradi nedosegljivosti postelj,⁴³ pogosto spali kar na klopeh⁴⁴ ali

tramovih, ki so bili postavljeni okoli zidanega ognjišča.⁴⁵ Bogatejše hiše so imele poleg glavnega bivalnega in delovnega prostora, kuhinje, tudi poseben boljši prostor, imenovan *mezad*, ki so ga uporabljali deloma za shrambo, deloma kot jedilnico ob posebnih priložnostih. Tudi v 1. nadstropju so imele več prostorov, ki so rabili deloma spanju,⁴⁶ deloma shranjevanju pridelkov in orodja. Imeli so tudi že ločene prostore, namenjene kmetijski dejavnosti: hlev za govejo živino,⁴⁷ hlev za prašiče,⁴⁸ perutnino, senik, žitno kaščo, eno ali več kleti. Manj prostorov je pomenilo uporabo prostora v več namenov in tako imamo v edinem hlevu polzakupnika Florijana Mužine popisane: oslička, 2 koštruna ter 2 kokoši.⁴⁹ Manj prostorov je pomenilo tudi manjšo proizvodnjo, in prav vpliv modernizacije je povzročil njeno rast ter posledično številčno in površinsko večanje gospodarskih⁵⁰ prostorov.⁵¹ Poleg tega bi izpostavila tudi element varovanja pred krajo. Bogati gostilničar in posestnik Andrej Terpin iz Podgore je imel v svoji hiši⁵² tudi leseno kletko za kopupne prav gotovo ne zaradi pomanjkanja prostorov, temveč ker bi bili lahek plen za lačne sosede.⁵³

34 O pogosti uporabi tega arhitekturnega elementa v goriški ravnini in Brdih poroča v svoji razpravi o tipologiji kmečke hiše Bruno Nice (*La casa rurale*, str. 36, 41).

35 Vilfan, Kmečka hiša, str. 587; Nice, *La casa rurale*, str. 128.

36 Iz opisov je razvidno, da je bila napa pri ognjišču narejena iz ometanih pletenih vrbovih šib (SEM, Šarf, 15).

37 Vilfan, Kmečka hiša, str. 562–563.

38 V inventarjih so vpisana železna vrata za krušno peč (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 41, 45, 47; 84, inv. 99; 86, inv. 414 589, 596; 87, inv. 678) in lesen lopar za vsajanje hlebcev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 135; 85 inv. 233).

39 Ker posebnih peči za ogrevanje prostorov nimajo, se večinoma grejejo ob ognjišču pri odprtem ognju (Muznik, *Goriško podnebje*, str. 73–74).

40 Rösener, *Kmetje v evropski zgodovini*, str. 187.

41 *Lastra* it. plošča (Zingarelli, str. 1228). *Polaštana* pod je pod, ki ga sestavljajo kamnite plošče, stiki in lesen lopar za vsajanje napolnjeni bodisi s steptano zemljo bodisi z malto.

42 SEM, Šarf, Ljudsko stavbarstvo, 15.

43 Postelje se v inventarjih redko omenjajo. Od 136 inventarjev se postelja omenja v dvanajstih. Od tega sta bili v dveh hišah popisani po dve postelji. Za kmeta v Brdih se bile te v tem obdobju znaten finančni zalogaj. Zelo skopo opremljena postelja je bila vredna okoli 5 goldinarjev. Tako je bila v inventarju št. 57 (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83) v vrednosti 4 goldinarjev in 20 krajcarjev popisana postelja sestavljena iz s perjem polnjene žimnice, vzglavnika ter slamnjače s staro odejo in dvema rjuhama. Stala je na paru kobilic – *kavaletoz*, vrednih 6 krajcarjev, na katere so postavili tri deske, vredne 20 krajcarjev. V inventarju št. 618 najdemo slabše opisano posteljo z odejo, prevleko za slamo in žimnico, last leta 1838 umrlega šentmavrskega kurata Antona Fanua, ki je bila vredna 6 goldinarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 86, inv. 618). Za primerjavo lahko pripomnimo, da so bile vse hišne premičnine, vključno z orodjem, last po nesreči umrlega zakupnika Ivana Bregantiča, vredne 29 goldinarjev 18 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 6), premičnine umrlega Franca Vogriča pa 26 goldinarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 11). Premičnine Podgorskega posestnika in gostilničarja Andreja Terpina so bile vredne 462 goldinarjev in 36 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 85, inv. 233). To nam kaže, da si zakupniki investicije za nakup postelje niso mogli privoščiti.

44 Včasih je bila klop narejena tako, da so do določene višine zgradili debelejši zid (SEM, Šarf, Ljudsko stavbarstvo, 15).

45 SEM, Šarf, Ljudsko stavbarstvo, 15; Baš, *Stavbe in gospodarstvo*, str. 23.

46 Ločevanje spanja ter ločitev sobivanja živali od človeka je eden od znakov posodabljanja in večanja kmečkih domovanj v 19. stoletju (Dibie, *Etnologija spalnice*, str. 154).

47 Od 135 družin v Gornjem in Dolnjem Cerovem elaborat navaja: 52 volov, 87 krav, 18 telet, 106 ovc, 70 prašičev, 2 konja in 5 oslov (ASG, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, 15). V Števerjanu je 181 družin imelo: 82 volov, 101 kravo, 26 telet, 200 ovac in 110 prašičev (ASG, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, 66). Živina se je med letom prosto pasla na travnikih in pašnikih. Doba prevladovanja hlevske živine se je začela šele v 2. polovici 19. stoletja. Simon Rutar (*Poknežena grofija*, 88) poroča, da se je število goveda povečevalo po letu 1857, vendar je bilo v Brdih v primerjavi z drugimi deželami Avstrije kljub temu na nižji stopnji.

48 Elaborati sicer poročajo, da so se prašiči čez dan prosto sprehajali po vasi in si iskali krmo (ASG, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, 15, 66, 69), tako da je imel hlev predvsem funkcijo varstva pred krajo v nočnem času in ob priliki neugodnega vremena v zimskem času do kolin.

49 ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 13.

50 Uvedba novih kulturnih rastlin v 19. stoletju, predvsem krompirja in kolobarja brez praha je pomenila večji pridelek (Gomiršek, *Spremembe*, str. 270–271) in potrebo po večjih shrambah. Kmet je tako vključil v hišo klet in žitnico, ločil pa od nje živino in perutnino. Ta proces je v 1. polovici 19. stoletja v svojih začetkih.

51 Baš, *Stavbe in gospodarstvo*, str. 21.

52 Kletka za kopupne v vrednosti 40 krajcarjev je popisana pod rubriko hišna oprema in pripomočki. Inventar predmetov nima popisanih po posameznih prostorih, kot je to v večini inventarjev. Glede na to, da so predmeti v vseh inventarjih popisani po določenem vrstnem redu in je kletka popisana poleg steklenic, kozarcev, *vinkle*, loncev, slanine, bi lahko sklepali, da se je nahajala v sobi, ki je bila namenjena kuhanju ali gostinski dejavnosti.

53 ASG, Ventilazioni ereditarie, 85, inv. 233.

Zapuščena vrhblevna hiša na Vrbovlju leta 1953 (Šarf F. 1953, fototeka SEM).

Razsvetljava, kuhinjska oprema in prehrana

Ogenj z ognjišča, ki je bilo v tem obdobju večinoma še nizko pri tleh, je bil navadno edina razsvetljava, saj je bil vosek v tem času še dobrina. Sveče so uporabljali redko in ob posebnih priložnostih, kot so bile smrt ali razna praznovanja. V inventarjih so omenjeni le redki podstavki za sveče⁵⁴ in svetilke, imenovane *lumini*. Poleg ognjišča, ki je osvetljevalo kuhinjo, so si delo v hlevu v zimskem času osvetljevali s tlečimi trskami, ki so jih zatakneli v špranje med kamni zidu in nekateri z baklami.⁵⁵ Z načinom ogrevanja je bila povezana tudi kuhinjska posoda. Iz nape je visela večja ali manjša, oziroma debelejša ali tanjša železna veriga (*ketovnik*), ki jo dokumentirajo vsi inventarji. Drva so bila

lahko naslonjena na dražji ali cenejši železen panj, ki ga je v revnih bivališčih nadomeščal ognju odporen kamen. Na železni verigi je visel bakren⁵⁶ kotel ali glinen lonec. Prehrana območja je bila dokaj enostavna in enolična in je bila kot v drugih evropskih deželah tesno povezana s tipi pridelkov,⁵⁷ ki jih je pogojevala klima in obdelovalne tehnike. Za Brda je bilo značilno prevzemanje furlanskih vplivov, ki se kažejo tudi v prehrani.⁵⁸ Za to obdobje je bila tipična dnevna poraba stročnic ter priprava zelenjavne mineštre – *kubnje*, koruzne polente⁵⁹ in raznih močnikov. Pogosta zelenjavna jed je bil *bisc* iz kisane in sesekljane repe ter ohrovta, ki se ga je v kotlu gostilo s koruzno ali ječmenovo moko. Zaradi zgodnje uvedbe koruze ter uporabe drugih žitaric (npr. ječmena, sireka⁶⁰ in ovs) so v prehrani uporabljali malo kvašenega kruha. Tega so poleg polente⁶¹ nadomeščale nekvašene pogače, pečene pod železnim pokrovom, na katerega so nagrebli žerjavico.⁶² Revnejši so pogače zavijali v odpadne ohrovtove in drugo zelenjavno listje.⁶³ Za hitro pečenje in gretje je bila na ognjišču posebna gosta mreža, imenovana *gardela*, glinene lonce in ponve pa so postavljali na železne trinožne podstavke, imenovane *trpiš*. Če sklenemo z burklami, železno lopatico in kleščami za žerjavico, smo opisali večino kuhinjskega posodja in opreme ognjišča v povprečni kmečki hiši v obravnavanem obdobju.⁶⁴ Iz popisov kuhinjske posode je razvidno, da so večino hrane skuhalo ali spekli pod žerjavico ter da cvrtje ni bilo v navadi. To lahko razumemo v navezavi pomanjkanja hrane, ki je maščobo cenila kot pomemben vir kalorij. Prav tako samo število goveje živine, prašičev, perutnine in ovc kaže na skopo uporabo mleka⁶⁵ in mesa v kmečki prehrani, ki je bila tako pretežno rastlinska, kot je to veljalo za večji del kmeč-

⁵⁴ Dva svečnika sta omenjena v trgovini Ivana Graunarja iz Števerjana (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 6), 3 svečniki in lumin v hiši posestnika Štefana Perka (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 8 in 9), 1 svečnik v inventarju št. 11, svečnik je v krčmi pok. Ivana Kneza v Pevmi (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 15), 3 svečniki ter lumin v krčmi Ivana Kumarja (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 45), star lesen svečnik v vrednosti 3 krajcarjev je popisani pri Antonu Štekarju (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 57), svetilko-lumin in 2 svečnika ter obločnico imajo pri leta 1828 umrlih zakoncih Antonu in Agnes Marinič (ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 99). Obločnico imajo pri posestniku Antonu Kumarju (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 41), posestnik iz Gornjega Cerovega Matija Princič ima svetilko-lumin ter svečnik (ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 113), pri premožnih zakoncih Jug iz Kojškega imajo obločnico z razbitima stekloma (ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 135), dva svečnika ter svetilko najdemo pri posestniku Mihaelu Klanjšku (ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 152)...

⁵⁵ Inv. 57 (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83) ima popisani poseben tolkač za izdelavo bakel, drugače so bakle nasekali tudi s sekirico.

⁵⁶ Bakreni kotel je najdražji kos kuhinjske posode, revnejši imajo le enega, bogatejši pa več različnih velikosti.

⁵⁷ Segalen, *Le condizioni materiali*, str. 64.

⁵⁸ Plahuta; Ličer, *Prehrana na Gorškem*, str. 45–46.

⁵⁹ V Brda se je iz Furlanije razširila že zgodaj, v 17. stoletju (Grafenauer, *Poljedelski obdelovalni načini*, str. 242).

⁶⁰ Sirek je bil v različno dolgih kolobarnih ciklusih ena od pogostih žitaric zlasti na manj rodovitnih ali že izčrpanih zemljiščih (Gomiršek, *Spremembe*, str. 271–272).

⁶¹ Muznikov, sicer nekaj desetletij starejši opis kmečke prehrane, potrjuje njeno skromnost: *Kar zadeva hrano, uživajo ljudje tu vse tisto, kar zraste v tej deželi, kot sem dejal v prejšnjem poglavju. Prebivalci dolin uživajo sočivoje, zelenjavo, polento, to je gosto kašo, zabeljeno s soljo, maslom in slanino, kruh in vino. Za pijačo imajo na splošno vodo in vino, ki ga več spijejo v tistih krajih, kjer uspeva* (Muznik, *Goriško podnebje*, str. 70).

⁶² GM, kartoteka terenskih zapiskov Karel Plestenjaka.

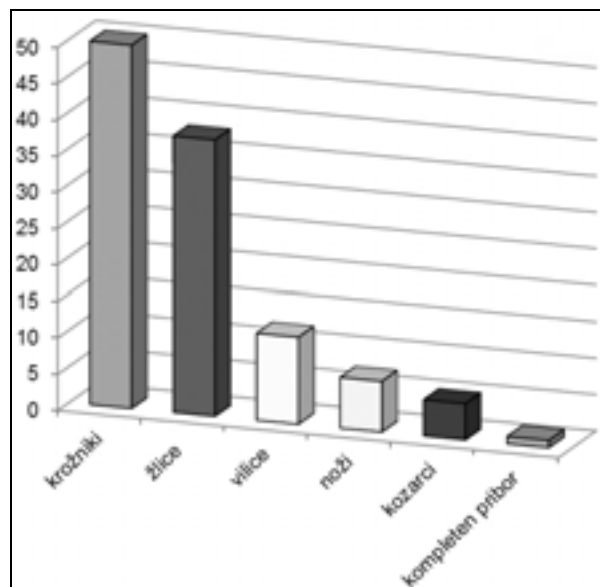
⁶³ SEM, Šarf, *Ljudsko stavbarstvo*, 15.

⁶⁴ ASG, Ventilazioni ereditarie, busta 83–87.

⁶⁵ Poleg majhnega števila goveje živine je elaboratih zapisano, da je trg v Gorici dokaj blizu in tu prebivalci kupujejo, kar potrebujejo ter prodajajo kakšno zelenjavo s svojih vrtov, kakšno butaro drv, v glavnem pa mleko in sadje (ASG, *Catasti sec. XIX–XX, Elaborati*, 15, 66, 69).

kega prebivalstva Evrope.⁶⁶ Za domačo uporabo je bilo predvsem prašičje meso in mast, poleg katere so uporabljali tudi oljčno olje. Vino je bilo v tem obdobju v kmečkem okolju, kjer je bilo vsakoletno pomanjkanje hrane, cenjeno v luči dediščine srednjeveških meril. V preteklih stoletjih je imelo vino poleg razkuževalnega učinka (vino-zdravilo) tudi pomembno prehransko vrednost.⁶⁷ Ker so bila Brda vinogradniško pomembno območje, je bilo vino del vsakodnevnih prehrane. Pili so predvsem manj cenjeno prešanino⁶⁸ ter odcedek drožij, imenovan *sače*,⁶⁹ ki so ga mešali z vodo. Obe pijači sta imeli nizko alkoholno stopnjo. Tako je bilo tudi vino in njegova poraba pomemben pokazatelj socialnega položaja. Podobno opazi Sartijeva za vingradniško Toskano,⁷⁰ kjer so prebivalci pili pravo vino le ob praznikih in ob težkih kmečkih opravilih, drugače

Grafikon: Deleži popisanega jedilnega pribora in posode po inventarnih zapisnikih:

pa mešanico vode, v kateri so namočili in fermentirali tropine.⁷¹ Skopa uporaba kave kaže na začetek njene uporabe in njen prestižni pomen. Mlinček za kavo je namreč popisan le v inventarju posestnika Franca Terpina iz Podgore⁷² in v inventarju gostilničarja in posestnika Andreja Terpina, prav tako iz Podgore.⁷³ Hrano so uživali posamično bodisi iz lesenih bodisi glinenih krožnikov ali iz skupnega lonca, ki so ga pustili kar na verigi na ognjišču ali postavili na terilnik, ki je nadomeščal mizo. To je obdobje, ko je proces individualizacije⁷⁴ pri jedi še v povojih. Socialni status premožnejših pa kažejo v inventarjih redki krožniki iz kositra,⁷⁵ pločevine ali majolike. Prav tako je bil luksuzni predmet stekleni kozarec in kositrni jedilni pribor, sestavljen iz žlice, vilic in noža, ki ga posedujejo le gostilničarji⁷⁶ in večji posestniki. To so predmeti, ki jih je v primeru finančne krize družina najprej prodala ali zastavila.⁷⁷ Jedilni pribor navadno sestavljajo lesene žlice. Redko zasledimo tudi večje število (nad 2) vilic, kar kaže na izključno uporabo žlice. Za revnejše sloje je bilo, kot že rečeno, v navadi zajemanje iz skupnega lonca, ki so ga postavili na mizo, če so jo že imeli. Namesto mize je lahko, kot že rečeno, kot podstavek za skupni lonec služil lesen ali kamnit terilnik-mortal.⁷⁸ Dvigovanje s talnega na mizni horizont nam kažejo tudi redke nizke mize,⁷⁹ okoli katerih so bile postavljene lesene klopi, trinožne pručke ali pa iz močvirske trave pleteni stoli. Tako nas ne preseneti informacija, da so otroci jedli posebej iz skupne sklede, ki so jo postavili kar na tla.⁸⁰ V navadi je bilo tudi pitje iz skupnega vrča ali kar z zajemalko iz lesenega škafo, saj kozarcev v inventarjih praktično ni. Večje število (50) jih je imel gostilničar Terpin,⁸¹ 2 kozarca je imel kmet Andrej

⁶⁶ Sarti, *Europe at home*, str. 176.

⁶⁷ Panjek, *La vite*, str. 5.

⁶⁸ *Prešanina belega vina, ki ima rožnato barvo in okus po lesu in je po pogodbah v celoti last zakupnikov, se skoraj vsa prodaja lokalnim gostilničarjem. S tem jim koloni plačajo prevoze z živino ter oranje. Boljše družine pa porabijo to vino za lastno pijačo in za pijačo dninarjem. Cena prešanine je za 1/3 nižja od vinskega cveta. Rdeče vino z njivo je zaradi malo sonca trpko, rezno in malo obarvano, vendar se obranja dlje kot tisto z gričev. Ne more pa se primerjati z vini iz Furlanije. To vino prav tako porabijo prebivalci sami in prav tako zmešajo cvet in prešanino* (ASG, Čatasti sec. XIX–XX, Elaborati, 66).

⁶⁹ Sacco pomeni vreča (Zingarelli, str. 1993). Drožje so dali v vrečo, obesili in pustili, da se je tekočina odcedila. Tekočino so potem pili mešano z vodo in to so bile tako imenovane *sače* (poročevalec Bruno Podveršič, rojen 4. 2. 1926).

⁷⁰ Sarti, *Europe at home*, str. 185.

⁷¹ Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 119–122.

⁷² ASG, Ventilazioni ereditarie, busta 86, inv. 596.

⁷³ ASG, Ventilazioni ereditarie, busta 85, inv. 233.

⁷⁴ Spreminjanje vedenja pri jedi v smeri diferenciranega jedilnega pribora in jedilnih navad, ki ga je v 16., 17. in 18. stoletju opaziti v evropskih plemiških krogih (Elias, *O procesu civiliziranja*, str. 213–228), v kmečkem okolju Brd v 1. polovici 19. stoletja še ni opaziti.

⁷⁵ O reprezentančnem in naložbenem pomenu te kovine za plemiške in meščanske kuhinje v 17. stoletju, kar je veljalo za kmečko kuhinjo v 19. stoletju, pišeta v svojih analizah Makarovič (Kuhinjska oprema, str. 50) in Štuhec (*Rdeča postelja*, str. 114).

⁷⁶ ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 45.

⁷⁷ ASG, Ventilazioni ereditarie, 85, inv. 341.

⁷⁸ SEM, Šarf, Ljudsko stavbarstvo, 15.

⁷⁹ Na Slovenskem je bil sprva značilen splošni talni horizont z nizkim ognjiščem, sedeži in klopi. Postelje, mize in klopi na nogah predstavljajo dvignjeni mizni stanovanjski horizont. V briških in vipavskih bivališčih pa v 1. polovici 19. stoletja in še globoko v 20. stoletju naletimo na zanimivo kombinacijo miznega in talnega horizonta, ki ga predstavlja sedenje na pručkih in klopcah ter tramovih na prostranem ognjišču (Baš, *Stavbe in gospodarstvo*, str. 22–24).

⁸⁰ SEM, Šarf, Ljudsko stavbarstvo, 15.

⁸¹ ASG, Ventilazioni ereditarie, 85, inv. 233.

Okroglič iz Podgore, vendar sta bila spravljena v t. i. *mezadu*, ki je bila soba za posebne praznične priložnosti, kamor se je ob obisku usedlo sorodstvo.⁸² Tri steklene kozarce je imel Štefan Perko iz Podgore,⁸³ 6 steklenih in 2 glinena gostilničar Ivan Kumar iz Kojškega.⁸⁴ Na skupno uporabo kozarca kaže popis, ki ga vedno poveže z glineno bučo, poleg katere je omenjen še kozarec, kot je to pri zakoncih Marinič.⁸⁵

Kmečka hiša tako kot druge predindustrijske delovne skupnosti ni poznala ločitve prebivanja in dela.⁸⁶ Zlitost delovnega procesa z bivanjem nam kaže številno orodje, ki se je hranilo v kuhinji. Tako dobimo v kuhinji popisan ukrivljen nož-krivec, koš za prenašanje pridelkov – brentač, železo za klepanje kose.⁸⁷ Klet je bila navadno zraven kuhinje ali pod njo. Če je bila poleg, se je prišlo vanjo kar iz kuhinje skozi vrata, kjer so poleg vina lahko bivale tudi kokoši in je bila spravljena svinjina. Tudi klet je bila namenjena shranjevanju drugega orodja, saj tu poleg vinske opreme⁸⁸ najdemo še kose, kline, sekire, žage in še kaj. Vzrok za tako stanje je bilo tudi majhno število prostorov, tako da je imel en prostor multifunkcijsko vlogo. Hkrati je to obdobje, ko je v splošnem pomanjkanju imel še najmanjši in najcenejši predmet vrednost dobrine.⁸⁹ Shranjevanje pridelkov znotraj prostorov za spanje je pomenilo zaščito pred krajo. Vrata namreč velikokrat niso

imela ključavnice, temveč le zapah, pod katerega so postavili metlo, ki bi s svojim hrupom opozorila na nepovabljenega gosta.

Kmečko delo je urejal ritem letnih časov in vreme. Tako je bilo trajanje delovnega časa določeno s potrebo po količini dela.⁹⁰ V tem svetu ni bilo potrebe po uporabi umetnega časa – ure.⁹¹ Poleg

Ognjišče in oprema v kuhinji leta 1953 (Šarf F. 1953, fototeka SEM).

⁸² ASG, Ventilazioni ereditarie, 87, inv. 678.

⁸³ ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 8 in 9.

⁸⁴ ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 45.

⁸⁵ ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 99.

⁸⁶ Studen, Svetovi socialne neenakosti spalnic, str. 296. O ohranjanju manj diferencirane prostorske in stanovanjske strukture na kmetih (Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*, str. 331).

⁸⁷ Podobno je opaziti za vse po bivalni površini majhne hiše, kot je to opisal Baš (*Stavbe in gospodarstvo*, str. 114) za kraj Andovci.

⁸⁸ Posodo, namenjeno kletarjenju, je navadno obsegal eden ali več sodov z lesenimi obroči, ki so bili postavljeni na lesenem podstavku-*taji*, čeber, bedenj, velika kad, zajemalka za zajemanje vina-*šešlja*, natega. Preša, predmet, ki ga posedujejo le večji posestniki, saj zakupniki stiskajo grozdje pri gospodarjih, je bila v tem obdobju *majhna in prenosna* (ASG, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, 15) ter je stala pod napuščem na dvorišču.

⁸⁹ V večini popisov zapuščinskih razprav nas preseneti majhno število premičnin, še zlasti kmečkega orodja. V iskanju možnih razlag, da v inventarju niso popisani vsi predmeti, ker jih je pokojni že podaril otrokom, sem prišla do zaključka, da je bil za 1. polovico 19. stoletja vsak najmanjši predmet dobrina. Pri nakupu le teh se je kazala kmetova racionalna, če ne celo pragmatična poraba denarnih sredstev. Pragmatizem pri nakupu potrebnega orodja se kaže npr. v inventarju št. 6, kjer je bila celotna dediščina umrlega Ivana Graunarja ocenjena na 4598 goldinarjev 2 ½ krajcarjev, kar je ena najvišje ocenjenih dediščin v celotnem vzorcu. V dokumentu skrbniškega urada pa je zapisano, da so premičnine umrlega popisane v inventarju tako malo vredne in jih je tako malo, da jih ni vredno prodati na dražbi. Pokojni Graunar je imel zelo malo premičnin – orodja in je obdeloval zemljo s pomočjo drugih, ki so s sabo prinesli tudi potrebne orodje (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 6).

⁹⁰ Makarovič, *Slovenci in čas*, str. 87.

⁹¹ Čas, merjen z uro, se v kmečkem svetu ni mogel uveljaviti kot orientacija, saj se nanj niso navezovala opravila na kmetiji (Dibie, *Etnologija spalnice*, str. 169).

sonca so se kmetje orientirali po zvonjenju iz bližnje cerkve, ki je označevalo začetek in konec dneva ter liturgična opravila. Tako je imelo poznavanje in štetje časa, povezano z lastništvom stenske ali ročne ure, *izrazito socialno sporočilno, semiotično funkcijo*.⁹² Stenska ura je kot predmet bila vpisana v inventarju posestnika Andreja Terpina iz Števerjana,⁹³ Antona Pintarja iz Podsenice,⁹⁴ Jožefa Pintarja v Šentmavru⁹⁵ in Andreja Terpina iz Podgore.⁹⁶ Ročno uro je imel Florijan Mužina,⁹⁷ 2 srebrni ročni in stensko uro Franc Terpin iz Podgore,⁹⁸ ročno in stensko sodni sluga Anton Krajnik⁹⁹ ter grajski oskrbnik Luka Komjanc.¹⁰⁰

Shrambno in drugo pohištvo

Običajno shrambno pohištvo za obleko so bile skrinje. V bogatejših hišah so jih imeli več in so vanje shranjevali tudi pridelke.¹⁰¹ V bogatejši bali kmečke neveste so bile skrinje okovane z železnim okovjem ter ključavnico in so bile vredne 5 do 10 goldinarjev. Revnejše neveste iz sloja zakupnikov so imele skrinjo brez okovja in ključavnice v vrednosti od 10 krajcarjev do 2 goldinarjev. Dražje skrinje so bile narejene iz orehovine, cenejše pa iz smrekovine. Zaradi majhnega števila omar so bila v hiši številna slepa okna, kamnite ali lesene police, kamor so lahko odlagali posodo in orodje. V vsaki hiši je bil v kuhinji značilen lesen sklednik, na katerega so odlagali lesene ali glinene krožnike. Tako je npr. v inv. 578 popisani sklednik z 10 glinenimi krožniki.¹⁰² Drug pogost kos pohištva je bila tako imenovana *vinkla* ali *mentrga*, kamor so shranjevali moko pa tudi kruh. Izrazit pokazatelj socialnega statusa je bila omara, ki jo dobimo v 19 inventarjih.¹⁰³ Postavljena je bila v *mezadu* pa tudi v kuhinji. Cenejše (okoli 20 krajcarjev) so bile narejene iz smrekovega, dražje iz macesnovega lesa in so imele že kredenco

Sklednik v kuhinji zapuščene hiše v Brestju (fototeka GM).

s predali. Slednje so bile vredne od 2 goldinarjev in pol pa do 5 goldinarjev. Marsikateri, tako kot večina v inventarjih popisanih predmetov, ima oznako *star* ali že *polomljen*, kar pri plemiških inventarjih na sicer bivanjsko višjem nivoju dobrih 100 do 150 let prej opazi tudi Štuhec.¹⁰⁴

Kazalec socialnega položaja je bila, kot že prikazano, opremljena postelja,¹⁰⁵ ki je bila v tem obdobju vredna še *pravo premoženje*.¹⁰⁶ Bila je eden od elementov bogate ženske bale. Večji otroci in mladeniči so spali na senu ali v stelji. Kar zadeva osvetlitev spalne kulture nižjih slojev, je pomenljiv Muznikov stavek, ki pravi, da ljudje spijo *večinoma na slamnatih ležiščih, premožnejši pa imajo za svoje postelje blazine, napolnjene z volno ali natlačene s konjsko žimo*.¹⁰⁷ Tako ne bo odveč pripomba, ki je zadevala tudi revnejše mestne sloje,¹⁰⁸ da so bila stanovanja spodnjih slojev le za silo opremljena in je bila v njih le najnujnejša oprava. Za spanje so pogosto imeli samo slamnjače na tleh. Pozimi so se pokrivali tudi s suknjičem in plaščem.¹⁰⁹ Sobo jim je lahko iz spodaj ležeče kuhinje grel dimnik. Tudi za kmete v 1. polovici 19. stoletja je veljalo, tako kot to opazi Dibie¹¹⁰ za Afričane, da pohištvo, namenjeno počitku, ni bilo prva nuja. Pomembnejše je bilo osnovno poljedelsko orodje in kuhinjsko posodje ter

⁹² Štuhec, *Besede, ravnanja*, str. 219.

⁹³ ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 123.

⁹⁴ ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 134.

⁹⁵ ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 42.

⁹⁶ ASG, Ventilazioni ereditarie, 85, inv. 233.

⁹⁷ ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 13.

⁹⁸ ASG, Ventilazioni ereditarie, 86, inv. 596.

⁹⁹ ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 27.

¹⁰⁰ ASG, Ventilazioni ereditarie, 86, inv. 393.

¹⁰¹ Tako je na primer v inventarju umrlega Štefana Perka iz Podgore v sobi nad kuhinjo, ki je očitno služila za shranjevanje pridelkov, manjša skrinjica v velikosti pinte (pinta je bila votla mera in posoda z določeno prostornino okoli 1,2 litra (*Veliki slošni leksikon*, str. 3213)) v vrednosti 15 krajcarjev, v žitni kašči pa stara skrinja v vrednosti 1 goldinarja (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 8 in 9).

¹⁰² ASG, Ventilazioni ereditarie, 86.

¹⁰³ Inventarji: 6, 8 in 9, 11, 15, 41, 45, 57, 99, 152, 164, 170, 292, 315, 323, 331, 341, 393, 414, 569 (ASG, Ventilazioni ereditarie, busta 83–87).

¹⁰⁴ Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 134.

¹⁰⁵ Opremljena postelja je bila sestavljena iz podstavkov-kavaletov in desk za dno. Nanjo so postavili bodisi žimnico polnjeno s perjem, volno ali koruznim ličkanjem bodisi slamnjačo ali oboje ter z istim materialom polnjen vzglavnik, odejo in dve rjuhi. Taka postelja je bila vredna 6 goldinarjev.

¹⁰⁶ Studen, *Svetovi socialne neenakosti*, str. 295.

¹⁰⁷ Muznik, *Goriško podnebje*, str. 73–74.

¹⁰⁸ Studen, *Svetovi socialne neenakosti*, str. 303.

¹⁰⁹ SEM, Šarf, *Ljudsko stavbarstvo*, 15.

¹¹⁰ Dibie, *Etnologija spalnice*, str. 189.

nakup manjkajočih osnovnih živil. Večina predmetov in pridelkov se je tako shranjevala v *brencah* in košarah, ki so bile obešene na zataknjene kline ali na slepih oknih.

Higiena

Konec 18. stoletja so ob pregledu Brd poleg opisov trdnosti zgradb, prevoznosti cest in vseh podatkov, potrebnih za nastanitev vojaških posadk na terenu, svoj pomen pripisali tudi preskrbi z vodo. Poročali so, da so potoki, ki tečejo med vasm, globoki $\frac{1}{2}$ čevlja, a poleti večinoma presahnejo.¹¹¹ To je za lokalne prebivalce pomenilo, da so bili soočeni s skromno porabo vode, ki je bila prvenstveno namenjena napajanju živine, za kuhanje in pranje. Vodnjake¹¹² so imele le redke hiše premožnejših. V gradivu je opisan le vodnjak na dvorišču Ivana Kocjančiča iz Podgore.¹¹³ Težavna preskrba z vodo, ki so jo domov prenašale ženske iz studencev v lesenih škafih,¹¹⁴ kamor so tudi vodili napajat živino, navaja k sklepu, da umivanje ni bilo na dnevnem redu in se je začelo uvajati med otroki v šolah¹¹⁵ pod nadzorom izobraženih učiteljev in duhovnikov¹¹⁶ v zadnji četrtini 19. stoletja. Podobno je bilo s pranjem obleke, ki je bila za dnevno uporabo¹¹⁷ izdelana iz domačih materialov, kot so bili grobo platno¹¹⁸ in *muželan*,¹¹⁹ ki so se težko prali. Terenski zapiski Keršičeve kažejo tudi na neznanje¹²⁰

nižjih slojev prebivalstva še v času med obema vojnoma. Bogatejše družine so več investirale v znanje¹²¹ in s tem povezano branje nabožne ter poučne literature. Iz te so prevzemali vedenjske te z njimi povezane higienske in oblačilne vzore. Te družine so predstavljale vzor za druge, nižje sloje, ki so ob spremenjenih življenjskih¹²² razmerah posnemali življenjski slog bogatejših družin. S higien-skimi in bivalnimi razmerami je bila povezana tudi prisotnost mrčesa: ščurkov, stenic, komarjev, bolh in pršic, ki so bili iz briških kmečkih domov odpravljeni šele po drugi svetovni vojni.¹²³

Poleg navedenega je potrebno poudariti, da se je pojmovanje čistoče in umazanije v preteklosti merilo z drugačnimi merili.¹²⁴ Lahko pritrđimo mnenju, da gre pri nekdanjih praksah za vrsto čistoče,¹²⁵ ki je bila lastna različnim družbenim skupinam. Pred hišo ali v bližini hiše z živino je vedno stal gnojni kup, kamor so odlagali tudi druge odpadke in fekalije. Ta se je do uvedbe hlevske živinoreje v 2. polovici 19. stoletja nabiral le v zimskih mesecih, saj se je živina večino leta prosto pasla. Opravljanje velike in male potrebe tudi še ni bilo podvrženo procesu civiliziranja¹²⁶ in s tem povezanimi občutki sramu ter potrebi po intimi in zasebnosti¹²⁷ pa tudi z občutki neurejenosti in umazanije.¹²⁸ Kmečke ženske so na trgu pred cerkvijo še po 1. svetovni vojni opravljale malo potrebo kar v družbi ostalih sogovornic, samo malo so se odmaknile.¹²⁹ Edino v zapisnikih omenjeno grajeno stranišče je bilo na domačiji Andreja Okrogliča v Podgori, kjer je popisano, da je na dvorišču poleg svinjskega hleva stalo zidano in s strešniki pokrito stranišče.¹³⁰ Iz arhivskega gradiva je razvidno, da se

111 *Slovenija na vojaškem*, str. 87.

112 Gradnja skupnih vaških vodnjakov je prav tako kot gradnja cest potekala pod okriljem občin v času pred 1. svetovno vojno. O pomanjkanju vode in vodnjakov ter denarnih sredstvih za njihovo gradnjo poroča takratno časopisje (Soča, 5. 6. 1902, tečaj XXXII, št. 64, 16. 7. 1907, tečaj XXXVII, št. 79, 24. 1. 1914, št. 3, Gorica 22. 2. 1910, leto XII, št. 15).

113 ASG, Ventilazioni, 87, inv. 706.

114 Gomiršek, Delo in položaj žensk, str. 354.

115 Vigarello, Čisto in umazano, str. 245.

116 Navedeni del pridige župnika iz Kojškega konec 19. stoletja kaže, da vsakodnevno umivanje še ni bilo v navadi. *Starši morajo skrbeti za telesno in duševno zdravje otrok. Telesno zdravje pospešuje čist zrak, zdrava hrana, red in snaga. Smrdljiv zrak je za otroke strup, ki zavira, da se otrok telesno ne razvije. Zato je potrebno sobo, kjer spijo, zračiti in otroke voditi na čist zrak.* Starše opozarja, naj pazijo, da se bodo otroci vsak dan lepo očedili, umili in počesali (ŽU Kojško, Pridige, str. 69).

117 V zapuščinskih inventarjih žensk so popisane vsakdanje obleke iz tkanin domače izdelave (platno, volna, polvolna) ter pražnje, ki so že iz industrijsko proizvedenih tkanin: bombaža, kotenine in celo polsvile ter svile.

118 V inventarnih zapisnikih so bila najcenejša oblačila moške srajce in ženska enodelna krila za domačo rabo izdelana iz domačega platna (*tela casalina*) ali iz polvolnenega blaga-muželana.

119 Informatorji Orlovih ekip iz leta 1953 poročajo, da je bil muželan doma tkano in črno obarvano debelo polvolneno blago (SEM, Ložar, Noša-obrt, 10). It. *mezzalana* je mešano blago iz bombaža in volne (Zingarelli, str. 1379).

120 Keršičeva je še v obdobju med obema vojnoma dokumentirala, da stara mati v kolonski družini ni znala prati. Perilo je odnesla v potok Reko in ga čez noč obtežila s kamni, da se je »samo pralo« (Keršič, Kolon in gospodar, str. 105).

121 Pred prvo svetovno vojno in po njej so gospodinjski tečaj v Tomaju obiskovala tudi dekleta iz briških premožnejših družin. Dekleta so se tu pripravljala na vodenje gospodinjstva ter na bodočo vlogo žene in matere. Domačini pripovedujejo, da so imela ta dekleta večji ugled v vaški skupnosti – *so bila bolj šteta* (Gomiršek, Delo in položaj žensk, str. 340). V obdobju 1. polovice 19. stoletja dekleta iz premožnejših družin obiskujejo šolo pri sestrah uršulinkah v Gorici (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 6).

122 Mišljeno obdobje, ko se revni sloj preneha ukvarjati z golim preživetjem.

123 Keršič, Kolon in gospodar, str. 105.

124 Pojem čistoče oziroma umazanije ni vedno obsegal enakih kulturno vedenjskih standardov, kot je to pokazal Vigarello (*Čisto in umazano*).

125 Studen, »Samoumevna« čistoča telesa, str. 299.

126 S tem je mišljena povezana celota značilnosti in vedenjskih vzorcev, ki je cenjena (Elias, O procesu civiliziranja, str. 73).

127 Prav tam, str. 253.

128 Keršičeva poroča, da so zakupniki opravljali potrebo kar v hlevu ali v *brajdi* (Keršič, Kolon in gospodar, str. 105). Glede na to, da smo v starejšem obdobju, ko velik del zakupnikov sploh ni imel živine, lahko sklepamo, da so kmetje poleg stanovanjske hiše oziroma na dvorišču imeli neka stalna mesta, ki pa niso bila kakorkoli zakrita ali zamejena.

129 Poročevalec Bruno Podveršič, rojen 4. 2. 1926.

130 ASG, Ventilazioni, 87, inv. 678.

Stranišče iz koruzne slame pri družini zakupnikov v Krasnem leta 1953 (Šarf F. 1953, fototeka SEM).

je začinjalo postavljanje enostavnih zunanjih stranišč v večjem obsegu šele v času pred in po 1. svetovni vojni.¹³¹

Zaključek

Položaj kmeta je vplival na njegove življenjske – materialne pogoje, ki so se odražali tudi skozi bivanjsko kulturo. V Brdih imamo v obdobju 1. polovice 19. stoletja tanko plast kmečkih posestnikov, ki so se jim po bivanjski kulturi približevali redki posamezniki, kot so bili gostilničarji, posejvalci denarja, prevozniki. Pod njimi je bila srednja plast samostojnih posestnikov in polzakupnikov, ki so imeli posestva v dednem zakupu ter prevladujočo plast »kmečkega proletariata« – zakupnikov. Zaradi izrazite usmeritve v vinogradništvo ter prodaje sadja in zelenjave na bližnje in oddaljene trge so se ostale nekmečke sekundarne dejavnosti, za razliko od zahodne Evrope,¹³² v začetku 19. stoletja šele začele vrivati v življenjski ritem. Kljub že doseženim tehničnim inovacijam, kot je npr. železni plug, je bilo kmečko delo še vedno pretežno ročno.¹³³ Za-

radi gričevnatega terena in mešane kulture¹³⁴ je bilo na poseben način vidno v 10-letni ročni obnovi teras, ročnem branjanju ter uporabi pretežno človeške sile pri prenosih in prevozih pridelkov. Medtem ko je bilo v ravnini možno oranje s plugom in živinsko vprego, je izključno ročna obdelava terasiranega zemljišča na gričevnatem svetu zahtevala več delovne sile na enoto površine. Tako je družina z enakim številom članov lahko obdelala manjšo površino v gričevju kot v ravnini. Kmečki obrati z obdelovalno površino izključno na gričevnatem terenu so bili zato manjši. Njihova velikost se je sorazmerno večala z velikostjo obdelovalne površine v ravnini. V tem obdobju se je zasebno življenje posameznika prepletalo z delom na kmetiji, in sicer v tesni povezavi z družino in njeno strukturo. V ekonomiji boja za preživetje je imel vsak predmet pomen dobrine in pri nakupu teh je bil kmet racionalno naravnani. Njegova »selektivna racionalnost«¹³⁵ je prišla najbolj do izraza pri ravnanju z denarnimi viri, skrbjo za danes in ne za jutri.

Vpliv modernizacije v kmetijstvu in dograditev železnice¹³⁶ sta povzročila preobrazbo kmečkega obrata in ugodno gospodarsko rast. Ta je bila najprej vidna v razcvetu sekundarnih¹³⁷ dejavnosti, v potrošnji¹³⁸ in povečavah kmečkih domov. Gradivo vojne škode nam kaže povečan obseg obnov in povečav kmečkih hiš ter gospodarskih poslopij med letoma 1870 in 1885 ter po letu 1900, ki se je zaključil tik pred 1. svetovno vojno.¹³⁹ To je bilo povezano s splošno evropsko gradbeno dejavnostjo.¹⁴⁰ Enostavni predmeti, namenjeni kuhinjski rabi ter osnovno pohištvo so počasi izgubljali status trajne dobrine in začeli napolnjevati povečane bivalne površine kmečkega prebivalstva.

no oklepali tradicionalnih oblik obdelovanja. V Goriški grofiji pa Panjek (Il miserabil paese, str. 39–76) ugotavlja, da je bilo ohranjanje starega sistema v interesu deželnih stanov. Majhni obrati in veliko število razpoložljive delovne sile so omogočali nizke proizvodne stroške, kar je pri prodaji vina prinašalo velike dobičke.

¹³⁴ Način obdelovanja agrarnega zemljišča v ravnini se ni bistveno razlikoval od tistega na gričih, razlika pa je bila v obliki kolobarja ter večji površini, namenjeni sajenju kultur, s katerimi so se ljudje preživljali (ASG, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, 15, 66, 69). Na gričevnatih terasah je bila površina, namenjena sejanju žitaric in stročnic, majhna.

¹³⁵ Levi, *Nematerialna dediščina*, str. 13.

¹³⁶ Dograditev železnice je povzročila strukturno krizo v krajih, ki so se ukvarjali s prevozništvom in špedicijo. Od železnice oddaljenejši kraji so njen prihod v deželo in njene gospodarske posledice občutili kasneje, predvsem pa bistveno drugače (Borak-Lazarevič, *Gospodarske krize*, str. 28). V Brdih se je začela v velikem obsegu načrtna prodaja svežega in suhega sadja ter vina v oddaljene kraje monarhije (Kociančič, Berde in Brici, str. 10–11).

¹³⁷ Za razliko od zahodne Evrope in tudi Avstrije, kje sta se manufakturna in hišna industrijska dejavnost začeli razvijati že konec 18. stoletja (Sandgruber, *Die Anfänge*, str. 360).

¹³⁸ Rutar, *Poknežena grofija*, str. 109–110.

¹³⁹ ASG, Danni di guerra, 832.

¹⁴⁰ Sandgruber, *Die Anfänge*, str. 329.

¹³¹ Tako je imela npr. pred 1. svetovno vojno hiša posestnika Valentina Bensa iz Sentmavra št. 44 poleg stanovanjske hiše tudi gospodarska poslopja, ki so jih sestavljala hlev, lopa, svinjak, stranišče, gnojišče in vodnjak. Hiša zakupnika Štefana Bensa iz Sentmavra št. 29 pa ni imela posebej zgrajenega stranišča (ASG, Danni di guerra, 832–840). O higienizaciji in uvajanju stranišč na Slovenskem glej Kačičnik Gabrič, Serilnik.

¹³² Frevert; Haupt, *L'uomo dell'Ottocento*, str. 398.

¹³³ Drobesh (Grundherrschaft und Bauer, str. 118) v svoji študiji o zemljiškem gospostvu v predmarčnem času pravilno ugotavlja, da pri modernizaciji kmečkega obrata ni bilo le vprašanje potrebnega kapitala, temveč tudi vprašanje mentalitete kmečkega in posestniškega prebivalstva. Oboji so se še ved-

VIRI

ASG – Archivio di stato di Gorizia

Catasto teresiano.

Catasti sec. XIX–XX, Elaborati.

Giudizio distrettuale del circondario di Gorizia-Anteatti del Giudizio distrettuale di Quisca (tranne le localita di Visnovico, Vipulzano, Cosana, Vedrignano) ceduti nel 1846 al Giudizio Distrettuale del Circondario, Ventilazioni ereditarie, busta 83–87.

Giudizio distrettuale di Gorizia, Danni di guerra.

AST – Archivio di stato di Trieste

Elaborati catastali.

GM – Goriški muzej

GM, 1958, kartoteka terenskih zapiskov Karla Plestenjaka.

SEM – Slovenski etnografski muzej

TE SEM 10, Goriška Brda (1953), Fanči Šarf: Ljudsko stavbarstvo, inv. št. 15.

TE SEM 10, Goriška Brda (1953), Marta Ložar: Noša-obrt, inv. št. 10.

ŽU Kojško – Župnijski urad Kojško

Pridige 1. 7. 1894–28. 12. 1895.

ČASOPISNI VIRI

Gorica, 1910.

Soča, 1877, 1902, 1907, 1914.

USTNI VIRI

Bruno Podveršič, rojen 4. 2. 1926, Gradno 2.

LITERATURA

Baš, Angelos: Pohištvo na Podčetrtkovem gospostvu v 18. stoletju. *Slovenski etnograf*, leto X, 1957, str. 49–60.

Baš, Franjo: *Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju: Izbrani etnološki spisi*. Ljubljana: Slovenska matica, 1984.

Baš, Franjo: Uvod v zgodovino stanovanjske hiše na Slovenskem. *Svet med Muro in Dravo*. Maribor: Obzorja, 1968, str. 265–286.

Borak, Neven; Lazarevič, Žarko: *Gospodarske krize in Slovenci*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Zveza ekonomistov Slovenije, 1999.

Caracciolo, Alberto: Associazionismo agrario e ricerca di »consenso« nell'economia e nella società prefasciste. *Quaderni storici*, št. 36, 1977, str. 645–660.

Ciglenečki, Marjeta: *Družini Leslie in Herberstein*

ter oprema njihovih gradov Hrastovec, Vurberg in Ptuj. Razstavniki katalog, Ptuj: Pokrajinski muzej, 1992.

Davis, James Cushman: *Vzpon z dna: slovenska kmečka družina v dobi strojev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1989.

Dibie, Pascal: *Etnologija spalnice*. Ljubljana: *cf, 1999.

Drobesch, Werner: *Grundherrschaft und Bauer auf dem Weg zur Grundentlastung: die »Agrarrevolution« in den innerösterreichischen Ländern*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 2003.

Elias, Norbert: *O procesu civiliziranja*. 1. zvezek. Ljubljana: *cf, 2000.

Frevet, Ute; Haupt Heinz-Gerhard: *L'uomo dell'Ottocento*. Roma: GLF editori Laterza, 1999.

Fugger Germadnik, Rolanda: Zaznamek smrti in poročilo o zapečatbi kot dopolnilni vir za proučevanje zgodovine vsakdanjega življenja. *Hiša pisanih spominov: jubilejni zbornik ob 50. letnici Zgodovinskega arhiva Celje*. Celje: Zgodovinski arhiv, 2006, str. 135–146.

Golec, Boris: Iz življenja malih graščakov Čopov v obdobju 1748–1848. *Kronika*, št. 3, 1988, str. 184–194.

Golec, Boris: Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja – 1. del. *Arhivi*, št. 2, 2009, str. 283–338.

Gomiršek, Tanja: Delo in položaj žensk v Goriških brdih 19. stoletja. *Goriški letnik*, št. 33–34, 2010, str. 335–369.

Gomiršek, Tanja: *Rebula nekoč in danes*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2007.

Gomiršek, Tanja: Spremembe na področju agrarnih panog v jugovzhodnem delu Goriških brd v 19. stoletju. *Kronika*, št. 2, 2011, str. 257–282.

Grafenauer, Bogo: Poljedelski obdelovalni načini. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*, II. zv. Ljubljana: DZS, 1970.

Hurst, John G.: La casa rurale e le trasformazioni dei villaggi in Inghilterra. *Quaderni storici*, št. 24, 1973, str. 807–832.

Kačičnik Gabrič, Alenka: Serilnik: preprost izraz za stranišče: kako lahko tudi najbolj potrebna skrita reč pripomore k bogastvu knjižnega jezika. *Zgodovina na vse*, št. 12, 2005, str. 13–23.

Karlovsček, Jože: *Slovenski domovi*. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg, 1939.

Kaufhold, Karl Heinrich: Die Wirtschaft Mitteleuropas 1350 bis 1800. *Wandel der Alltagskultur seit dem Mittelalter*. Münster: Cöpppenrath Verlag, Heft 55, 1987, str. 39–66.

Keršič, Irena: Kolon in gospodar – dva načina življenja in dve stanovanjski kulturi: (privera na mikro ravni). *Etnolog*, 2/1, leto LIII, 1992, str. 95–136.

- Kociančič, Štefan: Berde in Brici. *Etnolog*, 2/1, št. LIII, 1992, str. 10–12.
- Ledinek-Lozej, Špela: Pregled poglavitne, predvsem etnološke strokovne literature druge polovice 20. stoletja o stanovanjski kulturi Vipavske doline. *Izvestja raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, leto 5, 2008, str. 30–40.
- Ledinek-Lozej, Špela: *Raziskave stavbarstva in bivalne kulture na Inštitutu za slovensko narodopisje*. Ljubljana: SAZU, 2001.
- Levi, Giovanni: *Nematerialna dediščina: življenjska pot piemontskega eksorcista iz XVII. stoletja*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1995.
- Makarovič, Gorazd: Kuhinjska oprema, kuhinje, kuharice in prehrana na Slovenskem v 17. stoletju. *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, leto 50, 1986, str. 43–72.
- Makarovič, Gorazd: Prehrana v 19. stoletju na Slovenskem. *Slovenski etnograf*, leto XXXIII–XXXIV, 1991, str. 127–206.
- Makarovič, Gorazd: *Slovinci in čas*. Ljubljana: Kratina, 1995.
- Melik, Anton: *Slovenija I*, 2. zv. Ljubljana: SM, 1936.
- Miklavčič Brezigar, Inga: *Ljudske skrinje na Goriškem*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2000.
- Miklavčič Brezigar, Inga: *Materialna kultura v domoznanski literaturi na Goriškem*. Ljubljana: SAZU, 1996.
- Miklavčič Brezigar, Inga: Robidišče – razvoj in življenje podeželja na nekdanji avstrijsko-beneški meji v baroku. *Barok na Goriškem*. Nova Gorica: Goriški muzej-Grad Kromberk; Ljubljana: Narodna galerija, 2006, str. 159–165.
- Muznik, Anton: *Goriško podnebje-Clima goritiense*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete, Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2000.
- Nice, Bruno: *La casa rurale nella Venezia Giulia*. Bologna: Nicola Zanichelli editore, 1940.
- Panjek, Aleksander: Il miserabil paese. Lotte di potere, conflitti economici e tensioni sociali nella contea di Gorizia agli inizi del Settecento. *Metodi e ricerche*, 1996, št. 2, str. 39–76.
- Panjek, Aleksander: O mejnosti goriške grofije v baroku – gospodarski in družbeni pogled. *Barok na Goriškem*. Nova Gorica: Goriški muzej-Grad Kromberk; Ljubljana: Narodna galerija, 2006, str. 167–171.
- Panjek, Giovanni: *La vite e il vino nell'economia friulana: un rinnovamento frenato*. Torino: G. Grappicelli editore, 1992.
- Pirona, Giulio Andrea; Carletti, Ercole; Corgnali, Giovanni Battista: *Il nuovo Pirona. Vocabolario friulano*. Udine: Società filologica friulana, 2004.
- Plahuta, Slavica; Ličer Vesna: *Prehrana na Goriškem*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2002.
- Rösener, Werner: *Kmetje v evropski zgodovini*. Ljubljana: cf*, 2007.
- Rutar, Simon: *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*. Nova Gorica: Jutro, 1997.
- Sandgruber, Roman: *Die Anfänge der Konsumgesellschaft: Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1982.
- Sarti, Raffaella: *Europe at home: family and material culture: 1500–1800*. New Haven; London: Yale University Press, 2002.
- Segalen, Martine: Le condizioni materiali della vita familiare. *Storia della famiglia in Europa. Il lungo Ottocento*. Roma: Editori GLF editori Laterza, 2005, str. 43–87.
- Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804)*, zv. 3. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU: Arhiv Republike Slovenije, 1997.
- Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
- Stres, Peter: Oris kolonata v slovenskem delu dežele Goriško-Gradiščanske do konca prve svetovne vojne. *Goriški letnik*, št. 12–14, 1987, str. 175–203.
- Studen, Andrej: »Samoumevna« čistoča telesa nekoč in danes. *Čisto in umazano: Telesna higiena od srednjega veka naprej*. Ljubljana: cf*, 1999, str. 291–313.
- Studen, Andrej: Ko zabolijo nosnice. Razmišljanje o straniščih in smradu v dolgem 19. stoletju. *Ekonomska i ekohistorija*, št. 6, 2010, str. 173–186.
- Studen, Andrej: *Pijane zverine: o moralni in patološki zgodovini alkoholizma na Slovenskem v dobi meščanstva*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2009.
- Studen, Andrej: *Stanovati v Ljubljani*. Ljubljana: SH, 1995.
- Studen, Andrej: Svetovi socialne neenakosti spalnic in spanja: k zgodovini postelje na Slovenskem v 19. in 20. stoletju. *Etnologija spalnice*. Ljubljana: cf*, 1999, str. 291–340.
- Šlibar, Vladimir: *Kuharca ali kako so kuhale gospodinje na Celjskem v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja*. Celje: Pokrajinski muzej, 2005.
- Štih, Peter: Kmečko prebivalstvo v grofijah Goriška in Gradiščanska je sicer delavno, vendar zelo revno... *Goriški letnik*, št. 33–34, 2010, str. 319–334.
- Štuhec, Marko: *Besede, ravnanja in stvari: plemstvo na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2009.
- Štuhec, Marko: O pogrjnjeni mizi v domovih kranjskega plemstva v 17. in prvi polovici 18. stoletja. *Prehrana na Slovenskem*. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, 2000, str. 17–21.

Štuhec, Marko: *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren*. Ljubljana: SH, 1995.

Tul, Vlasta: *Briške šole pred sto leti. Briški zbornik*. Dobrovo: Občina Brda, 1999.

Veliki splošni leksikon 2006, 8. knjiga. Ljubljana: DZS.

Vigarello, Georges: *Čisto in umazano: telesna higiena od srednjega veka naprej*. Ljubljana: cf*, 1999.

Vilfan, Sergij: *Agrarna premoženjska razmerja. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II*, SAZU: Zgodovinski inštitut Milka Kosa: DZS: Ljubljana, 1980, str. 403–497.

Vilfan, Sergij: *Izročilo o kolonatu v Goriških Brdih. Etnolog* 2/1, leto LIII, 1992, str. 137–150.

Vilfan, Sergij: *Kmečka hiša. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I*. Ljubljana: SAZU, 1970, str. 559–593.

Zingarelli, Nicola: *Lo Zingarelli: vocabolario della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli, 2009.

S U M M A R Y

Housing Culture in Southeast Goriška brda in Pre-March Era

In addition to a small number of landowners and farmers, the vast majority of inhabitants of Goriška brda in the first half of the 19th century consisted of tenant farmers. Not all of them had an equal status. Those with mid and long-term leases, the same as landowners and small farmers, could legally give the leased farm to their heir, who was usually one of the sons. Land cultivation in hilly areas was much more difficult than in the plain. Rural facilities were thus smaller. They proportionately increased with the size of cultivable land in the plane. Size and ownership of the property were conditioned by family structure and housing culture. The main room on the ground floor consisted of a kitchen with a fireplace. The use of kitchenware, which in individual social strata differed in number and quality, was connected with it. Apartments of lower peasant classes, just as those in cities, were furnished only with the most necessary equipment. This affected the way of eating as we are in the period when the process of individualization among peasant population had only begun. Social status of the wealthy people is shown by spatially differentiated houses, rare plates made of tin, steel or majolica, expensive chests with hinges and locks, clocks and beds. Difficulties with water supply, lack of fountains and toilets show different behavioural norms and hygiene standards from the ones we know today. These norms developed with the process of sanitization.